

"הלעיטהו לרשע וימות" ואפרושי מאיסורא ברשעים

הרב פרופ' יהודה הלוי

אהבת ריע במחאה

כמה ממצוות התורה מחייבות אותנו במחאה: אהבת ריע, מצות תוכחה, וערבות. לפעמים גם מצות קידוש השם שייכת בה. אבל לא נדון בזה כאן.

כללנו כאן מצות אהבת ריע, משום שהיא כוללת עשיית טובה לחברו. וכי יש טובה גדולה ממניעה מעבירה. וז"ל הרמב"ן (ויקרא יט, יז): "וְאֶהְיֶה לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" יחפץ שיזכה רעהו האהוב לו בעושר ובנכסים וכבוד וכדעת ובחכמה. וכן בעל "חפץ חיים" (אהבת חסד ח"ג פ"ז): "העני מדעת, והוא דל יותר מהכל... שהוא כסיל בעניי הדעות, ועל ידי כסילותו תעה מן הדרך ונעשה רשע. בכגון זה צריך להשכיל איך להשיבו בתשובה ולהעמידו על דרך האמת... וכל זה בכלל מצות עשה של ואהבת לרעך כמוך".

יודוע שמצוה זו שייכת גם ברשעים כדמוכח ממה שחז"ל דרשו אותה המקרא לגבי רשעים, חייבי מיתת בי"ד: "ואהבת לרעך כמוך — ברור לו מיתה יפה" (פסחים עה; כתובות לד; סוטה ח; ב"ק נא; סנהדרין מה, רנב). וכן מפורש ברמ"ה: "וכל היכא דכתיב ריעך, משמע אפילו רשע שנתחייב מיתה" (שטמ"ק כתובות לד: ד"ה ואהבת). ואף החפץ חיים כתב, שגם ברשע שייך מצות אהבת הריע, וחובה היא להחזירו למוטב (כנ"ל).

(סנהדרין יא, א — אחר העיקרים): "וכאשר יאמין האדם אלה היסודות כלם ונתברר בה אמונתו בהם, הוא נכנס בכלל ישראל, ומצוה לאהבו ולרחם עליו... ואפילו עשה מה שיכול מן העבירות מחמת התאוה והתגברות הטבע הגרוע... וכשנתקלקל לאדם יסוד מאלה היסודות הרי יצא מן הכלל... ומצוה

לשנאו...". הרי שמפורש כלל באהבת ריע אפילו את מי ש"עשה מה שיכול מן העבירות", ולא הוציא מכלל האהבה אלא הכופרים¹.

מעין זה גם מה שהצלת נפש חברנו חובה עלינו לפחות כמו הצלת גופו וממונו, לדעת כמה מגדולי הפוסקים. וז"ל מהרשד"ם (שו"ת חיו"ד סי' רד): "ואם להציל דם חברו חייב לטרוח בין בגופו בין בממונו להצילו, להציל נפשו מני שחת על אחת כמה וכמה שחייב". וכן כתב גם בעל "מנחת חינוך" (סי' רלט סק"ד): "ונ"ל דחייב התוכחה הוא, חוץ מעשה זו [של תוכחה] עוד מתחייב אלא תעשה דלא תעמוד על דם רעך... וגם 'השבות' לרבות אבדת גופו, על אחת כו"כ דאם יכול להציל מן העבירה דהוא אבדת נפשו וגופו ר"ל". וגם הש"ך כתב כן (ס' פועל צדק, עשין רכ): "... להשיב אבדה לבעלים, ובכלל זה חוב גמור להשיב בתוכחה נפש החוטאת, ולכן אפקיה קרא בלשון השבה ולא בלשון חזרה". וכן גם בשל"ה בשם מנחם הכבלי (של"ה תשב"כ, פ' כי תצא, קרוב לסוף).

תוכחת מומר

בעוד ומצות אהבת ריע שייכת גם ברשע, מצות תוכחה איננה אלא במי שעמך בתורה ובמצוות. וז"ל תדבא"ר (פ' י"ח, בסוף): "הוכח תוכיח את עמיתך. יכול אפילו אם אתה יודע שהוא רשע ושונאך אע"פ כן אתה חייב להוכיח אותו, ת"ל הוכח תוכיח את עמיתך. לעמיתך שהוא אוהבך ושהוא עמך בתורה ומצוות אתה חייב להוכיח אותו, אבל לרשע שהוא שונאך אין אתה חייב להוכיח אותו, וגם אי אתה רשאי להוכיח אותו, שנאמר יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו, אל תוכח

לץ פן ישנאך, הוכח לחכם ויאהבך". ומובא באדרת אליהו (פ' קדושים, ד"ה את עמיתך). מה שאמרו "וגם אי אתה רשאי להוכיח אותו" משמע שגם חובת ערכות איננה שייכת בכגון זה. [בקובץ שיעורים (ביצה סי' סד) אמנם מדייק שלשיטת המחלקים בין ערכות למצות תוכחה יתכן שערכות שייכת גם ברשעים אף שמצות תוכחה איננה שייכת בהם. ולפי זה יהיה חייב להפרישם אם ישמעו לו. אבל לענוד"נ שדייק כך רק בגלל שלא ראה את דברי תדב"א אלא בתוך הביאור הלכה (סי' תרח ס"ב בהגה) שדלג על סוף דברי תדב"א: "וגם אי אתה רשאי להוכיח אותו", שהרי מהם משמע ברור שגם ערכות אין בו, ואין בזה מחלוקת.]

וכן ר' אברהם בר חייא (ס' הגיון הנפש, ד"ה ואת ה' למד) כתב: "הכלל האחד שאין לך להוכיח וליסר כל אדם כי אם אדם אשר בו ריח תורה ויראה, והוא הראוי מעם ה'... ואשר אינו מעמו, אי אתה רשאי... ולהוכיחו". ואמנם לגבי מומר מצאנו כך בשו"ת רדב"ז (ח"א סי' קפז) וכן כתב בפשיטות הש"ך (יו"ד סי' קנא סק"ו). וכעין זה כתב בספר התרומות (שער מו, ח"א אות ה) שמומר לא נקרא אחיך וכתב בשם ר"ת ורמב"ן שמותר להלוותם ברבית. ונראה שכוונתו כאחד שכפר בעקרי התורה, כדברי הרמב"ם הנ"ל.

וכן כתבו אחרונים שאין תוכחה שייכת במומר להכעיס באפיקורסים ובפוקרים בדברי חז"ל. וז"ל מהר"ם שיק (על תריג מצוות, מצ' רמ): "במומר להכעיס או לע"ז או לחלל שבת [בפרהסיא] דדינם כגוי, בודאי אינו מחויב [להוכיח] לכולי עלמא". ובערוך השולחן (או"ח סי' קנו סק"ט): "וכל שכן עתה שבעוה"ר נתרבתה האפיקורסות, ואין שייך כלל תוכחה, ואין להתוכח עם פוקר ישראל, דפקר טפי". וכעין זה גם בסי' תרח סק"ז (שם). וכן כתב בעל חפץ חיים (בביאור הלכה סי' תרח ס"ב בהגה): "מסתברא דמה שפסק הרמ"א בדבר המפורש בתורה חייב למחות, דוקא שהוא באקראי. אבל אלו הפורקי עול

לגמרי, כגון מחלל שבת בפרהסיא או אוכל נבלות להכעיס, כבר יוצא מכלל עמיתך ואינו מחויב להוכיחו".

ואולי אף מומר שאמרו לאו דוקא, ראה דברי דגול מרבבה ביו"ד (סי' קנא, ש"ך סק"ו) שכתב על דברי הש"ך: "דאף בישראל אין מצווין להפרישו כי אם כשעובר בשוגג ויש ביד איש אחר להפרישו, חייב להפרישו, וכמו בקטן אוכל נבלות, שהקטן שוגג הוא... אבל בישראל דרוצה לעבור במזיד על איזה עברה, אפילו אינו מומר גמור, אין ישראל אחר מצווה להפרישו לדעת הש"ך".

"הלעיטהו לרשע וימות"

פטור מלהפריש בלשון חריף עוד יותר, אנו מוצאים במשנה (מע"ש ה,א) מובאת בב"ק (ט.ט.): "כרם רבעי היו מצינים אותו בקוזות אדמה, ושל ערלה כחרסית ושל קברות בסיד, וממחה ושופך. אמר רשב"ג במה דברים אמורים בשביעית, דהפקר ניהו, אבל בשאר שני שבוע, הלעטהו לרשע וימות" (שהן באין לגזול ויניחם ויאכלו דבר האסור — רש"י). והדבר צריך עיון שהרי בקלות אפשר להפריש את הגזלן מהאסור על ידי סמון, ואיך מותר לתת לו להכשל — והרי כל ישראל ערביין זה לזה? וכן הקשה בחו"י (סי' קמב) וסיים: "ומי שיעלה ארוכה למחלתי בזה, רופא אומן יקרא". והנה הרמב"ם כתב על זה (פיהמ"ש מעשר שני ה,א): "ואם עבר אדם ואכל, הרי זה גזלן. ואין לנו רשות לעשות תקנה לגזלן שלא יבוא לידי מכשול, לפי שעון הגזלות יותר גדול". משמע שאומרים כך רק כאשר הוא עברין בעברה חמורה יותר, וסברתו בזה איננה מפורשת.

מלשון הרמב"ם, "אין לנו רשות לעשות תקנה לגזלן". משמע לכאורה שהחשש הוא במה שמחזקים ידי עוברי עברה במה שעושים תקנה עבורם. (וכן במאירי ב"ק סט.ט.): "אין מתקנים לעוברי עבירה". ועי' שו"ת ריב"ש סי' תכה. אלא ששם התקנה מקלה את האיסור עצמו ולכן גורמת את התקלה יותר. אבל

מהמשך דבריו "לפי שעוון גזלנות יותר גדול", לכאורה לא משמע כן, וגם לשון המימרא "הלעטהו לרשע וימות" לכאורה לא משמע כן, אלא בזה יש לישב שנקטו את הלשון "הלעטהו לרשע וימות" כעין הכרזה כלפי הרשע, כדי שירגיש שאין דואגים לטובתו — אולי יחזור בו (מפי ידידי הדגול ר"א כרמל שליט"א).

בבית יצחק (חאו"ח סי' כט אות ד) מסביר בדברי רשב"ג אלו את דברי הש"ך הנ"ל. ולדבריו הגולן הוא מומר. וכל זה צ"ע, ואיך נאמר לקולא שאינו בכלל ישראל?

ר' שלמה איגר (גלין מהרש"א יו"ד סי' קנא על ש"ך סק"ו) כתב: "שאני הכא דבין כך ובין כך עובר על איסור גזל, ובאותו דבר שעשה ברשעות עכ"פ, אין אנו מצווים שלא יעשנו באיסור אחר עוד". וגם כאן צריך ביאור למה בעובר עברה אחרת פטורים אנו מלהפרישו.

באבני נזר (חיו"ד סי' קכו אות ג) הסביר דברי הש"ך שדין ערכות הרי נלמד מהקרא "וכשלו איש באחיו", ולכן המומר מאחר ויצא מכלל אחיך יצא מכלל ערכות. והסברא הזו תוקפה גם בסתם רשע כמשמעות דברי התנא דב"א, וכדברי דגול מרובה, ואזל בעל אבנ"ז לשיטתו (שם סי' טו א"ב) שהסביר למה מותר לעבור איסור קל כדי שלא יעבור חברו איסור חמור, היכא דלא פשע, והיינו "דהיכא דלא פשע, הוא ערב בעד חברו, משא"כ היכא דפשע".

הסבר זה צ"ע ממסקנות הדרשה "מלמד שכל ישראל ערבים זה לזה". והרי דרשו (יהושע ז, יא; סנהדרין מה). "ישראל, אע"פ שחטא ישראל הוא", וכן אמנם היה שם בעכ"פ, ולפי בעל אבני נזר צריכים לומר שמה שאמרו "כל ישראל ערבים", כל ישראל לאו דוקא. וכן מה שחז"ל הסבירו את הלאוין של נקימה ונטירה במה שהמשילו את כל עם ישראל לגוף אחד (נדרים ט, ד) והוא יסוד הערכות (עי' דברי מהר"ל בנתיב התוכחה פ"ב: "כל

ישראל ערבים זה לזה בשביל שהם עם אחד... ודומים לאדם אחד"), צ"ל שלאוין אלו שייכים רק אצל מי שאתך בתורה ובמצוות. אבל אחרי כל זה עדיין קשה ממצות "ואהבת לרעך כמוך" שהיא שייכת גם ברשעים חוץ מבכופרים, כמו שהוכחנו בפתח דברינו. [נודחק לומר שגולן נחשב ככופר באחד היסודות שיצא מכלל אהבת ריע, אלא ודאי הוא בכלל מי "שעשה מה שיכול מן העברות" שעדיין מצוה לאהבו]. דברי ה"אבני נזר" אמנם מתרצים את הקושי מצד הערכות, אבל נשאר קשה מדוע מצות אהבת ריע לא תחייב אותנו להפריש את הרשע מן העבירה. וכן עדיין צריך עיון הלשון "הלעיטהו לרשע וימות". ובעל חזו"א (הל' דמאי ח, ט) כבר כתב שהלעיטהו לאו דוקא; אבל לא הסביר למה אם כן נקטו לשון זו. חזו"א אמר דבריו בהקשר לסוגיא בירושלמי, וכעת נדון בה בקצרה.

אין אנו אחראים לרמאים

במשנה בדמאי (ג, ה) נחלקו התנאים במי שנותן לפונדקית פירות לבשל, שת"ק סבר שצריך לעשר מה שהוא נותן לה ואת שהוא נוטל ממנה, כי היא חשודה להחליף, ור' יוסי סבר "אין אנו אחראין לרמאין" ואינו מעשר אלא מה שהוא נוטל ממנה. בירושלמי שם מסיק שר' יוסי מודה לר' שמעון בן גמליאל לפטור מסמון הערלה בשאר שנות השבוע, אבל רשב"ג אינו מודה לר' יוסי במעשר, אלא מחייב לעשר את שהוא נותן לפונדקית, שאין דרך חבר להוציא מתחת ידו דבר שאין מתוקן. ופי' ר"ש סיריליאו: "שאני הכא שמוסר לה הדמאי בידיים". לפי פרושו היה מקום לפרש את המחלוקת בכך, שר' יוסי סבר "הלעיטהו" אפילו בידיים, ורשב"ג סבר לאו דוקא, ובידיים אסור. אבל בעל חזו"א לא פירש כך. לגבי הלכה הרמב"ם פסק כרשב"ג (הל' מע"ש ט, ז) ולא כר' יוסי (מעשר יא, יב).

גדרי הכלל "הלעיטהו לרשע וימות"

וכדי לתרץ את הקושיא ממצות אהבת ריע וגם את הלשון "הלעיטהו" נראה לפרש כדלקמן. חובת איפיושי מאיסורא הרי מוטלת עלינו מכח שתי חובות: א. עריבות ב. אהבת ריע וכל תעמוד על דם רעך. ובעוד חובת הערבות שייכת רק "באחיך במצוות" וכדברי בעל אבני נזר, החובה מצד אהבת ריע שייכת גם ברשעים, אלא שמצוה זו של אהבת ריע איננה להפריש ישראל מעברה מסויימת, אלא היא למנוע ממנו להיות רשע למות, וכדמשמע מדברי יחזקאל הנביא (יחזקאל לג, ז): "ואתה בן אדם צופה נתתיך לבית ישראל, ושמעת מפי דבר והזהרת אותם ממני, באמרי לרשע, רשע מות תמות, ולא דברת להזהיר רשע מדרכו. הוא רשע בעונו ימות, ודמו מידך אבקש". ואם כן מצות אהבת ריע תחייב אותנו רק אם נצליח להציל את היהודי מלהיות רשע. אבל אם יהיה רשע על כל פנים איננו מקיימים בהפרשה זו מצות אהבת ריע, וגם אין בהמנעות ממנה משום "לא תעמוד על דם רעך" שהרי ימות עכ"פ. בכגון זה לא נשאר בידינו אלא ענין "אפיושי מאיסורא", וזה הרי לא שייך אצל רשע, כדברי בעל אבני נזר. ולפי זה הרמב"ם וגליין מהרש"א הנ"ל מובנים היטב. וגם דברי ר' שמעון בן גמליאל מוסברים, שהרי אותו גולן הרי הוא רשע עכ"פ בגלל גזלנותו, ולכן אין עלינו חובה להפרישו מאיסור ערלה שחובה זו באה מצד הערבות; ולהפרישו מגזלנותו, בזה אנו אנוסים ולכן אין טעם לתקנו.

בזה יובן גם מה שכתב רדב"ז (שו"ת רדב"ז ח"ד סי' אלף רכג, מובא גם בשטמ"ק ב"מ ב: ד"ה אלו ואלו) שמי שמשביע את בעל חובו המכחיש את חובו, לא יחוש למה שמכשילו בשבועת שוא, אלא "הלעיטהו לרשע וימות". ולפי הנ"ל מוכן היטב, שהרי גם אם לא ישביענו, יהיה הנחבע עדיין גולן, והוויתור על השבועה אינו מצילו מלהיות רשע. (ראוי לציין שעם כל זה מסיק הרדב"ז:

"ראוי לכל יר"ש... אם רואה שרוצה לישבע, עכ"פ לא ישביעו, אלא יטילו חרם סתם על כל מי שלא יודה לחברו").

ולפי פירושנו זה, כוונת המאמר "הלעיטהו לרשע וימות" תהיה: למה לא לתת לו לאכול אפילו דברים האסורים, הרי הוא הולך למות על כל פנים; ויהיה זה מעין הלעטתו של יעקב לעשו כאשר אמר לו: "הלעיטני נא מן האדום האדום הזה"², והסכים לוותר על בכורתו באמרו: "הנני הולך למות" — מפני שהוא הולך למות לא נמנע מלאכול. וכן ברשע זה שהוא בין כך ובין כך הולך למות בגלל גזלנותו, אין טעם להפרישו מאיסור. ונראה שכך הבינו גם הראשונים. ויוסברו בזה דיברי היראים (ס' יראים "השלם" סי' רכג; מובא בסמ"ג עשין יא ובביאור הלכה סי' תרח ד"ה אבל) שהוא מחייב להוכיח גם את מי שלא יקבל, וכותב: "ואף על פי שאתה מרבה עונשו, שחטא בהתראה, אין בכך כלום, ועל זה נאמר הלעיטהו לרשע וימות". ולכאורה אין בכלל הנידון דומה למקור הלכה בציון שדה ערלה, ששם באו לפטור מלהפריש וכאן באו לחייב אותנו בתוכחה; ועוד ששם היה אפשר להפרישו מן האיסור האחד, מה שאינו כאן; ועוד שכאן איננו מאכילים אותו כלום, רק גורמים להחרפת עונשו. אלא ודאי אין הכונה בביטוי "הלעיטהו" לקבוע גזירי הפטור ממצות תוכחה ולא מתכוונים להאכלה; אלא משתמשים בו כביטוי גרידא של יאוש כלפי אותו איש חוטא, כמו שכתבנו.

סוף דבר

לפי כל זה יהיו גדרי אפיושי מאיסורא אצל רשע כך. אם ידוע שלא נצליח, אין כאן חובת הפרשה (אלא אם תהיה בשתיקה חשש חלול השם), שהרי אין המחאה כשלעצמה מצוה. אבל אפילו אם ידוע שנצליח להפרישו מעבירה אחת, אבל הוא ישאר עדיין רשע בעברות חמורות כמו גזל, גם אז אין חובה להפרישו, אלא נאמר: "הלעיטהו לרשע וימות".

ולפי הפירוש היוצא מדברי הרמב"ם
בתחילת דבריו, הכלל "הלעיטהו לרשע
וימות" שייך רק כאשר אנו באים לתקן תקנה

לטובת הרשע, למנוע ממנו עברה אחת, בעוד
שהוא עדיין מחזיק בעברה אחרת חמורה יותר
אשר איננו יכולים להפרישו ממנה.

הערות

1. באבות דר' נתן (סו"פ טו) איתא: "אם עושה מעשה
עמך, אתה אוהבו; ואם לאו, אי אתה אוהבו". ואם נניח
שאינו חולק על הסוגיות בבבלי, י"ל שדברי אבות דר' נ
נאמרו אחרי שהוכיחו אותו כראוי ולא קבל, בעוד
שהסוגיות בבבלי מיירי אמנם שהתירו בו, אבל לא
הוכיחוהו כראוי, וכדברי ר' אלעזר בן עזריה (ערכין
טז): "תמיהני אם יש בדור הזה שידוע להוכיח". ועי'

חזו"א (הל' שחיטה ב, כח) שהביא דעת כמה פוסקים
שסברו שרק אם הוכיחו כך מותר לשנאו, ושזה לא
שייך היום.
ואולי זאת כוונת הסמ"ג (עשין ט), שכתב על מצות
אהבת ריע: "אבל אדם רשע שאיננו מקבל תוכחה
מצוה לשנאתו, שנא': יראת ה' שנאת רע". והוא
מפסחים קיג:
2 זה המקום היחידי בתנ"ך ששם נמצא השורש "לעט".